

رسوم آیینی و ارزش های اخلاقی

<"xml encoding="UTF-8?">

مراسم آیینی چیست؟

واژه آیین (Ritual) ابتدا به معنای آداب و رسوم بود و بعدها اختصاصاً به معنای رسوم دینی یا جادوگرانه به کار گرفته شد. از این رو می توان گفت : رفتارهای آیینی ، نوعی خاص از رفتار هستند که توسط جامعه پذیرفته شده اند و به گونه ای ارتباط افراد آن جامعه را با پدیده های فرامادی یا ماوراء الطبیعه برقرار می کنند.

با تحقیق در ادیان مختلف می توان دریافت که اعتقاد به یک امر قدسی و فراطبیعی ، یکی از اصول تمامی آنها را تشکیل می دهد ، به طوری که مؤسس یا پیامبر هر دین ، خود فرستاده آن موجود ماورایی می داند و پیام هایی را که اغلب ایدئولوژی پیروان آن دین به حساب می آید ، از جانب او به مردم ابلاغ می کند. این پیام ها که شامل مجموعه ای از تعلیمات اخلاقی و رفتارهای خاص است ، باعث شکل گیری الگوی زندگی پیروان آن مذهب می شود که معتقدند این پیام ها ، در صورت درست اجرا شدن ، باعث تعالی و تکامل افراد خواهند شد و به روابط میان اعضای جامعه ، معنا می بخشند و آن را نظام مند می کنند. از طرفی تعالیم دینی باید به گونه ای به پیروان ادیان مختلف تعلیم داده شود و به اجرا درآید. وظیفه اجرایی کردن این تعالیم بر عهده مراسم خاصی است که از آنها به عنوان مراسم آیینی (Ritual Ceremony) یاد می شود و در اسلام ، آنها را سُنَن ، شعائر و مناسک می نامیم.

بنا بر این ، می توان مراسم آیینی را نوع خاصی از گفتار و اعمال منظم دانست که از آموزه های دینی و ماورایی سرچشمه گرفته و یا برای بیان احساسات دینی و مذهبی به کار گرفته می شود و به دلیل قدمت زیادی که دارند در بیشتر موارد با سنت و تاریخ مردمان یک منطقه پیوند خورده اند و جزئی از فرهنگ روزانه و انکارناپذیر مردم شده اند.

ویژگی های مراسم آیینی

از ویژگی های مراسم آیینی می توان به موارد زیر اشاره کرد:

1. در انجام دادن هریک از این مراسم ها ، تن انسان و اشیا ، با مهارت و استادی خاصی به کار گرفته می شود ، مانند : سینه زنی ، نخل گردانی ، زنجیر زنی.
2. مردم در طول مراسم ، «بر هم گُنش» یا تأثیر متقابل دارند و این گونه مراسم ها اغلب ، باعث تشدید این برهم گُنش ها می شود.
3. در هر رسم غالباً اشیاء مختلفی به کار برده می شوند که معمولاً جنبه نمادین دارند و گاه تمام مراسم، حول همان عنصر نمادین می چرخد ، مانند : صلیب ، عَلم و نخل.
4. ادبیاتی که در مراسم آیینی به کار گرفته می شود ، معمولاً از نوع خاص بوده و با ادبیات رسمی مردم متفاوت است.
5. مراسم آیینی غالباً با زمان و مکان خاص ارتباط و پیوند دارد ، مانند : محرم ، کریسمس ، عید پاک.

6. تحذیر و اجتناب ، از عناصر رایج مراسم آیینی است ، به طوری که مردم به هنگام اجرای این گونه مراسم ها ، از اعمال و گفتار خاصی دوری می کنند و به اشیاء خاصی تمسک می جویند. این گونه پرهیزها و اجتناب ها ، مفهوم و موقعیت مراسم را تشدید می کند و بدان حالت تقدس بیشتری می بخشد ، مثل : ترک شیرینی و جشن و موسیقی و ... در ایام تاسوعا و عاشورا و شب های قدر.

7. موضوعات غیرتجربی و موجودات فوق طبیعی ، زمینه بسیاری از این مراسم ها را تشکیل می دهند. این که این موضوعات و موجودات ، نمادهای خدا پنداشته می شوند یا موضوعاتی هستند که در پس آنها حقیقت و واقعیتی نهفته است ، به نقش اصلی آنها در گرایش دادن احساسات و عواطف شرکت کنندگان ، به ماورایی بودن مراسم و حضورشان در محضر خداوند و نظارت روح های مقدّس و متعالی بر می گردد. با این حال ، مراسم ، ممکن است ظاهری کاملاً دنیوی داشته باشد ، مثل مراسم شب برات ، که با پختن و خیرکردن حلوا و حضور بر مزار مردگان در شب جمعه آخر سال شمسی ، همراه است.

مراسم آیینی و کارکردهای آن

همان طور که گفته شد ، مراسم آیینی ، وسیله اجرایی آموزه ها و دستورهای دینی و مذهبی در هر جامعه ای است ، و از آن جا که این دستورات ، اغلب شامل تعالیم اخلاقی و تعدیل کننده افراط و تفریط های رفتاری برای اعضای یک جامعه است ، می توان به روشنی به ارتباط مستقیم مراسم آیینی با ارزش های اخلاقی پی برد ، به طوری که در اکثر موارد ، نمونه های آرمانی و متعالی اخلاقی افراد یک جامعه ، در حین برگزاری مراسم آیینی آنها مشاهده می شود. احترام به کار و فرهنگ ، یاری متقابل (تعاون) ، وفای به عهد ، نگه داشتن حرمت سالخوردگان ، مراقبت از کودکان ، عشق به دین و میهن ، سرزنش بدی و شرارت ، نکوهش بیدادگری و ستم ، مردانگی ، ثبات ، صمیمیت ، ایثار و ... نمونه هایی از ارزش های اخلاقی هستند که از طریق مراسم آیینی منتقل می شوند.

البته ناگفته نماند که این گونه مراسم ها ، همیشه و در همه ادیان و همه جوامع و همه زمان ها ، باعث اشاعه ارزش های اخلاقی در میان افراد جامعه نمی شوند ، بلکه در مواردی هم ممکن است باعث شوند که یک سری رفتارهای غیر ارزشی در میان شرکت کنندگان رواج پیدا کند. برای مثال در جشن رنگ که هر ساله در هندوستان برگزار می شود و مردم به قصد افزایش شادی و تقویت روحیه گذشت و فروخوردن خشم ، به سر و صورت و بدن یکدیگر رنگ می پاشند ، اصل اخلاقی حرمت نهادن به حریم شخصی دیگران ، نادیده گرفته می شود و بیشتر به یک رفتار غیر اخلاقی شباهت پیدا می کند و یا قمه زنی که در کشور ما و در بعضی دیگر از جوامع شیعی اجرا می شود ، ترویج خشونت و به هلاکت انداختن خود را به دنبال دارد که اموری غیر اخلاقی اند و چه بسا غیر مسلمانانی که این گونه رفتارها را می بینند ، انجام دهندگان آنها را افرادی غیر متمدن و حتی به دور از هر گونه فرهنگ و اخلاق انسانی تصور کنند.

دیگر کارکردها

از دیگر کارکردهای مراسم آیینی می توان به موارد زیر اشاره کرد:

1. گردهم آوردن مردم در فواصل زمانی منظم و حفظ خطوط ارتباط و همکاری آنها ، یکی از مهم ترین کارکردهای مراسم آیینی به حساب می آید که از طریق یکپارچه سازی جامعه ، باعث اعتبار بخشیدن به وضع موجود و در

- نهایت ، ثبات اجتماعی در سطح جامعه می شود.
2. فراهم آوردن زمینه تقویت و تأیید دوباره پایداری جامعه به یک رشته ارزش ها و باورداشت های خاص که ممکن است فراموش یا کم رنگ شده باشند.
3. ارائه حمایت های روانی و کاهش اضطراب ، ترس و دلهره در میان اعضای جامعه.
4. کاهش کشمکش های اجتماعی در بین اعضای جامعه.
- 5 . تحکیم نظارت اجتماعی از طریق نهادهای مدنی و سازمان ها و تشکل های غیر دولتی و گروه های نخبگان و آگاهان.
6. انتقال غیر مستقیم ارزش ها و آداب و رسوم از نسلی به نسل دیگر در جریان برگزاری مراسم.
7. یکی دیگر از کارکردهای بسیار مهم مراسم آیینی ، ایجاد تعادل اخلاقی در سطح جامعه است. به طوری که مشاهده شده است در بعضی از دوره ها ، بنا به مقتضیات زمانی و شرایط سیاسی، اجتماعی و حتی بحران های اقتصادی حاکم بر جوامع ، آن دسته از مراسم های آیینی که نقش محرک ، خنثی سازی و یا تعدیل کننده را در آن بحران بازی می کرده اند ، بیشتر مورد توجه قرار گرفته و با شور و هیجان و گستره عمل بیشتری برگزار می شده اند و حتی گاهی منشأ و محرک دگرگونی ها و انقلاب های اجتماعی نیز شده اند که نمونه بارز آن را می توان در نقش عزاداری ماه های محرم و صفر در به ثمر رساندن انقلاب اسلامی ایران و رفع کمبودهای ناشی از شرایط انقلاب ، مشاهده نمود.

نمونه هایی از مراسم آیینی در ایران

به طور کلی جشن ها و آیین های ایرانی را می توان به پنج دسته تقسیم کرد : گروه اول را آیین های باستانی ، اسطوره ای و فصلی تشکیل می دهند که شامل جشن هایی مانند : نوروز ، تیرگان ، مهرگان ، یلدا ، سده و ... هستند. گروه دوم شامل آیین های دینی و مذهبی مانند : عید غدیر ، عید فطر ، عید قربان ، جشن های تولد و سوگواری و وفات ائمه و ... می شود. گروه سوم ، آیین های ملی ، میهنی و حکومتی هستند. جشن های پیروزی انقلاب اسلامی ایران که هر ساله در 22 بهمن برگزار می شود یا مراسم هفته دفاع مقدس ، نمونه ای از این گونه مراسم ها هستند. گروه چهارم ، آیین های منطقه ای اند که مخصوص یک ناحیه یا قوم خاص هستند و در دیگر نقاط کشور برگزار نمی شوند. مانند : جشن برداشت خرمن یا مراسم شروه خوانی یا مجلس زار و باد ، که در بعضی اقوام یا مناطق کشور برگزار می شوند. و بالاخره گروه پنجم شامل آیین های خانوادگی مربوط به تولد ، ازدواج ، ختنه ، بلوغ ، زیارت ، مرگ و ... است که در طوایف و خانواده های مختلف ، به صورت های گوناگون برگزار می شوند.

هر چند که طبق تعریف ، تنها گروه دوم را می توان جزو مراسم آیینی به حساب آورد ، اما شاید بتوان بعضی از جشن های دیگر را نیز جزو این گونه مراسم ها به حساب آورد؛ چرا که در آنها نیز نوعی اعتقاد به یک امر قدسی وجود دارد و همراه با یک سری ادعیه و مراسم خاص مذهبی انجام می شوند. برای مثال : نوروز که بزرگ ترین جشن اسطوره ای اقوام ایرانی و عید رسمی ایرانیان است ، آن چنان با آموزه های دینی زرتشتی و اسلامی آمیخته شده است که دیگر نمی توان آن را تنها یک جشن اسطوره ای و باستانی به شمار آورد ، به طوری که یکی از تفاوت های اساسی عید نوروز ایرانیان با اعیاد و جشن های دیگر کشورها در همین جنبه آیینی و دینی بودن آن است ؛ چرا که در اغلب فرهنگ ها ، عید و جشن ، فقط به منظور شادمانی و سرور و به فراموشی سپردن مشکلات

زندگی و راحت شدن موقتی از فکر و خیال این دنیا برگزار می شود (که در بعضی موارد نیز با حرکت ها و رفتارهای غیر اخلاقی همراه می شوند. مانند : جشن آوریل که با دروغ آوریل در اولین روز این ماه شروع می شود و یک رفتار غیر اخلاقی را در بین مردم ترویج می کند)؛ اما در فرهنگ اسلامی - ایرانی ، نوروز ، علاوه بر این که روز شادمانی و سرور است ، فرصتی برای تفکر در نظام طبیعت و آفرینش نیز معرفی شده است ، تا آن جا که در تعالیم دینی ما از این جشن به عنوان سنبل زنده شدن طبیعت پس از مرگ زمستانی آن یاد شده است و همان طور که در دعای تحویل سال آمده است ، به مسلمانان توصیه شده است که همراه با این تحول طبیعی ، آنها هم خود را متحول کرده و فکر و رفتار و گفتار خود را اصلاح نمایند.

پوشیدن لباس نو ، صله رحم ، مهمانی دادن ، عیدی (هدیه) ، دادن و عیدی گرفتن ، نظافت محل زندگی و کار ، برگزاری مراسم ازدواج و خواستگاری در ایام نوروز ، صلح و آشتی و کنار گذاشتن کدورت ها که اغلب با ربوبی (نماد صلح و آشتی) همراه است ، برگزاری مراسم پنجشنبه آخر سال که خانواده ها با حضور بر سر مزار در گذشتگان ، علاوه بر یاد مرگ ، از درگاه خداوند برای آنها آرزوی رحمت و مغفرت نیز می کنند؛ همگی از ارزش های اخلاقی هستند که در دین اسلام و زرتشت بر آنها تأکید فراوان شده است و با فرا رسیدن عید نوروز ، اجرا می شوند.

از دیگر جشن های آیینی می توان به اعیاد فطر ، قربان ، غدیر و نیمه شعبان ، اشاره نمود که در همه آنها ارزش های اخلاقی ای چون : دید و بازدید دوستان و آشنایان ، کمک به مستمندان از طریق پرداخت زکات فطره ، گوشت ندزی و یا عیدی و ... رواج دارد.

یکی دیگر از مراسم های آیینی ، عزاداری ماه های محرم و صفر و به ویژه مراسم روزهای تاسوعا و عاشورا است که شاید بتوان آنها را نمادی از مراسم آیینی ایرانی - اسلامی دانست که در آن ارزش های اخلاقی ای چون : تسلیم نشدن در برابر ستم و ستمگر ، شجاعت ، ایثار و جوان مردی و امر به معروف و نهی از منکر و ... آموزش داده می شود.

ایام ماه مبارک رمضان نیز یکی دیگر از مراسم های آیینی مسلمانان است که با روزه داری (تحمل گرسنگی و به یاد مستمندان بودن) ، افطاری دادن ، دید و بازدید از اقوام و آشنایان و عیادت بیماران و ... همراه است. در این ماه ، مسلمانان همچنین با حضور در مساجد و تکایا و برگزاری مراسم سخنرانی و ختم قرآن و نیز با برگزاری مراسم شب های قدر - که معمولاً با توبه و بازگشت از عادت و رفتارهای ناپسند همراه است - ، تعالیم اخلاقی اسلام را که ممکن است در طول سال به دلایل مختلف، مورد غفلت واقع شده باشند ، یادآور می شوند.

مراسم آیینی مهم دیگری که می توان به آن اشاره کرد ، مراسم قالی شویان مشهد اردهاال است که در دومین جمعه مهر ماه هر سال ، در اردهاال کاشان ، (معروف به مشهد اردهاال) به نشانه خونخواهی و یاری رساندن به امام زاده سلطان علی ، از فرزندان امام محمد باقر (ع) برگزار می شود. در این مراسم که هر ساله مشتاقان زیادی را از گوشه و کنار کشور به سوی خود می کشد ، ارزش هایی چون کمک به مظلومان و ستمدیدگان ، وفای به عهد ، تعاون و اتحاد در برابر ستم و ... انتقال داده می شود.

نکته قابل توجه درباره تمام جشن ها و مراسم هایی که در ایران پس از اسلام برگزار شده ، این است که هر گاه یکی از مراسم های آیینی و مذهبی با انواع دیگر جشن ها و مراسم ها تقارن پیدا کرده است ، آنچه بیشتر افکار و احساسات جامعه را تحت تأثیر خود قرار داده ، مراسم های آیینی و مذهبی بوده است. مثلاً در سال هایی که محرم و نوروز با هم تقارن پیدا کرده اند ، مردم به جای این که ابتدای آن سال را جشن بگیرند ، آن را با عزاداری

امام حسین (ع) آغاز کرده اند و سپس به صورتی تعدیل شده ، سنت های نوروز را به جا آورده اند. که این خود دلیلی بر اهمیت دادن ایرانیان به تعالیم دینی و پایبندی به دستوره های اخلاقی اسلام است. ایرانیان ، همچنین ، پس از ورود اسلام ، سنت های ایرانی و زردشتی خود را به گونه ای به گزینی و بازسازی کردند که با اسلام ، سازگار باشد و همین اسلامی شدن و آمیختگی سنت ها با اسلام ، موجب دوام و کارآمدی آنها گردید. آیین های نوروز و سنت های مربوط به پوشش (چادر به سر کردن زنان و شلوار پوشیدن) از این قبیل اند.

منابع

1. نظام های اخلاقی در اسلام و ایران (به همراه تحلیل جامعه شناسانه از وضعیت اخلاقی در جامعه امروز ایران) ، مجید محمدی ، تهران: کویر ، 1379.
2. انسان شناسی فرهنگی ، دانیل بیتس و فرد پلاگ ، محسن ثلاثی ، تهران : علیم ، 1375.
3. پایه های اجتماعی اخلاق ، محمد رضا صادقی ، تهران : اشاره ، 1371.
4. آیین ها و جشن های کهن در ایران امروز ، محمود روح الامینی ، تهران: آگاه ، 1376.
5. قرآن و به گزینی فرهنگ ها ، رقیه صادقی نیری ، تهران: پیام آزادی ، 1378.
6. فرهنگ علوم اجتماعی ، جولیوس گولد و ویلیام کولب ، مترجم : محمد جواد زاهدی مازندرانی ، تهران : مازیار ، 1376.